

Moed Moet
Anton de Kom-lezing, 19 juni 2025, Nora Achahbar

Ik trok een streep;
tot hier,
nooit ga ik verder dan hier.
Toen ik verder ging
trok ik een nieuwe streep,
en nog een streep.
De zon scheen
en overal zag ik mensen,
haastig en ernstig,
en iedereen trok een streep
iedereen ging verder.

Aan dit gedicht van Toon Tellegen¹ moet ik de laatste tijd vaak denken.
Het raakt me persoonlijk en het staat voor mij symbool voor de tijd
waarin we leven.

Voor wat er in de samenleving gebeurt, op sociale media en in de
politiek, zowel in binnen- als buitenland. We zien hoe er steeds meer
gepolariseerd wordt. Verbinding maakt plaats voor polarisatie,
saamhorigheid voor wij-zij denken. Goed-slecht, zwart-wit. Terwijl er zo
veel kleuren en grijstinten zijn.

Anton de Kom verzette zich niet alleen tegen onderdrukking. Hij verzette
zich tegen verdeling. Tegen een samenleving waarin mensen op afkomst
werden beoordeeld, waarin koloniale ongelijkheid werd gelegitimeerd,
waarin mensen gereduceerd werden tot categorieën.

Zijn strijd was niet alleen een strijd vóór rechtvaardigheid. Het was een
strijd tégen polarisatie avant la lettre. Tegen het wij-zij denken.

Anton de Kom geloofde in de kracht van het woord. Van kennis. Maar
bovenal geloofde hij in solidariteit. In de moed om over grenzen heen te
kijken, de ander niet als bedreiging maar als bondgenoot te zien.

¹ Tellegen, T. (2000). Een streep. In *Een streep in de lucht* (p. 17). Querido.

En kijk eens om u heen. U bent hier. In de zaal of op een andere plek via de livesteam. U had vanavond ook iets anders kunnen doen. Maar u koos ervoor hier te zijn. Om te luisteren en om samen te zijn.

Daarmee eert u zijn nalatenschap, misschien wel meer dan u zich realiseert. Waar mensen samenkomen, ontstaan verhalen. Verhalen vertellen is misschien wel de oudste vorm van menselijke verbinding. Op elke plek, in iedere cultuur, geven we via verhalen aan elkaar door wie we zijn, wat ons drijft, waar we vandaan komen. Zolang we vertellen, blijven we verbonden.

Van Rif naar recht

Mijn verhaal begon in mijn geboorteland Marokko. Na drie jaar in het Rifgebergte kwam ik, samen met mijn moeder, voor gezinshereniging naar Nederland, waar we bij mijn vader gingen wonen in een portiekflat aan de rand van de Haagse Schilderswijk.

Mijn slaapkamerraam keek uit op de spreekkamers van *De Sociale Dienst*. Ik keek aan tegen de ruggen van ambtenaren, maar keek de burgers recht in het gezicht. Gezichten van alle leeftijden en kleuren. Boos, verdrietig of blij.

Soms vloog er onder luid gescheld - zoals Hagenezen dat kunnen - een baksteen door een ruit naar binnen. Gefascineerd kon ik er uren naar kijken. Ik zag macht tegenover onmacht, beleid tegenover bestaan.

Ook buiten dat venster voelde ik hoe uitzichtloos onrecht kan zijn als je erin opgroeit. Onveiligheid nestelt zich in je lichaam. In je dromen, in je blik op de toekomst. Je leert je klein te maken. Onzichtbaar te zijn door je constant aan te passen als een kameleon. Omdat opvallen gevaarlijk kan zijn.

Overal om mij heen. In de klas, op straat en in die spreekkamers ik één verlangen: gezien worden. Niet als dossier of als probleem, maar als mens.

Steeds meer groeide bij mij het besef dat ik niet machteloos wilde toekijken. Ik wilde bijdragen. Mensen verder helpen, de samenleving mooier maken. Door de jaren heen, kreeg dit steeds meer vorm. Mijn vader werkte keihard, maar toch groeiden we met vier kinderen op in armoede. Schoolreisjes, sportclubs, verjaardagen, vakanties, een nieuwe winterjas. Voor ons was dat vaak onbereikbaar.

Mijn toevlucht vond ik in de bibliotheek. Tussen de boeken ontdekte ik avontuur en verbeelding. Daar leerde ik: dromen en mogelijkheden zijn grenzeloos.

Op de middelbare school zat ik in raden, besturen en commissies. Ik organiseerde van alles: bijeenkomsten, projecten, debatten. Als voorzitter van de Haagse Scholierenvereniging GOUD trok ik langs middelbare scholen om aandacht te vragen voor een veilig schoolklimaat. We vertoonden de film *The Wave*. Daarover vertel ik straks meer.

Onze slogan was zo provocatief als je van pubers mag verwachten: *“Rood, geel, bruin, zwart of wit: don’t give a shit!”*. Daarna ben ik wel iets andere woorden gaan gebruiken om mijn punt te maken.

Toen ik Rechten ging studeren in Leiden, kwam ik terecht in het mensenrechtenklasje van (wijlen) professor Schermers. Hij maakte als elfjarig jongetje het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog mee. Hij had zelf ervaren hoe kwetsbaar vrijheid is en tot welke gruwelijkheden onrecht kan leiden.

Bij hem thuis aan de Herengracht zaten we tussen de boeken. Hij vertelde vol passie over zijn tijd als rechter bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Zijn vrouw bracht ons kopjes thee in prachtige porseleinen kopjes. Hij sprak niet abstract over mensenrechten. Hij maakte ze tastbaar. In zijn afscheidsrede gaf hij ons mee: *“Ik hoop dat jullie goede juristen zullen zijn. Daartoe geef ik jullie één opdracht mee: zoek en blijf altijd zoeken naar het juiste evenwicht tussen wet en geweten. Het recht kun je alleen goed beoefenen met*

hoofd én hart, met kennis van de regels én compassie voor de mensen.”²

Deze les is mij altijd bijgebleven. Vanuit dat kompas spreek ik vanavond tot u. Met hoofd én hart, langs verhalen die mij geraakt, geïnspireerd en gevormd hebben.

Geschiedenis dichtbij

Polarisatie en uitsluiting lijken vaak iets van ver weg, of van lang geleden. Maar wie goed kijkt, ziet het verleden pal naast zich. Soms maar één generatie terug, soms nog dichterbij. Zichtbaar in onze straten en hoorbaar in de verhalen om ons heen.

Als bestuurslid van studievereniging ELSA (European Law Students' Association) organiseerde ik studiereizen naar plekken waar recht en onrecht tastbaar zijn. Eén zo'n reis leidde ons naar het Europees Hof voor de Rechten van de Mens in Straatsburg, met een tussenstop in voormalig kamp Natzweiler-Struthof³. Nog geen zeven uur rijden van hier. Daar stonden we, rechtenstudenten van twintig jaar oud, in de nevel op een kille bergtop. Daar werden ruim 52.000 mensen gevangen gezet: verzetsmensen, Joden, Sovjets, Polen, Nederlanders, Luxemburgers, politieke gevangenen uit heel Europa. Ook wel “de asocialen” genoemd.

Meer dan 22.000 van hen vonden de dood door honger, uitputting, ziekte, dwangarbeid. Of als slachtoffer van gruwelijke medische experimenten. Velen verdwenen spoorloos, overgeleverd aan de willekeur van een regime zonder recht. Deze reis liet ons zien hoe dichtbij het verleden is, en hoe snel rechteloosheid en onmenselijkheid kunnen toeslaan. Ook hier. In het hart van Europa.

Veertien jaar na sluiting werd op een half uur rijden van dit kamp het Europees Hof voor de Rechten van de Mens opgericht, met één belofte: *nooit meer*.

² Schermers, A. W. (2002, juni). *Obediëren in der gerechtigheid* (Oratie, Universiteit Leiden), p. 8.

³ Bakels, F. (2005). *Terug uit Nacht und Nebel: Mijn verhaal uit acht Duitse gevangenissen en concentratiekampen*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Toch was Europa niet gevrijwaard. Srebrenica kwam. Opnieuw genocide. Opnieuw op ons continent.

Dat brengt mij naar een andere studiereis. Naar Sarajevo en Mostar. Met twintig rechtenstudenten treinden we er heen. We keerden terug als andere mensen. De warme gastvrijheid van leeftijdsgenoten in Sarajevo stond in schril contrast met de kille littekens van de oorlog. Kogelgaten in muren, verminkte passagiers in de tram, heuvels vol witte graven. De verhalen van onze leeftijdsgenoten, rechters, journalisten en parlementariërs maakten pijnlijk duidelijk: het hameren door politieke leiders op etnische verschillen verscheurt families, buurten, samenlevingen. Er kwamen geen oplossingen, alleen nieuwe littekens.

En Mostar... Voor de oorlog was een het stad waar moslims en katholieken wijken deelden en scholen, bruiloften samen vierden en hun doden naast elkaar begroeven. Tijdens de oorlog veranderde alles. Bruggen werden opgeblazen. Zelfs de doden werden uit de graven gehaald en herbegraven aan weerszijden van de etnische scheidslijn.

Polarisatie

In Sarajevo en Mostar zag ik hoe polarisatie een samenleving uiteenscheurt. Het begint nooit met bommen of kogels, maar met woorden, met subtiele, bijna onzichtbare stappen. Langzaam wennen we aan uitsluiting; de drempel zakt, totdat niemand meer weet waar het precies misging. Dáár schuilt het gevaar.

Het is geen ver-van-mijn-bed-show. Zelf ervaarde ik, op een onverwacht banaal moment, het gevaar van polarisatie. Als voorzitter van de kennismakingscommissie organiseerde ik een spel voor driehonderd studenten. Als je een bepaalde kleur had, bijvoorbeeld geel, was je tegen de roden en de blauwen. Iedereen kreeg attributen in die kleur, en verkleedde zich. Het begon lollik. Maar binnen een uur veranderde het al in een tegen elkaar opgehitste bende. Het was beangstigend om te zien hoe snel de studenten helemaal opgingen in hun rol. Uiteindelijk gingen de verschillende kleuren zelfs met elkaar op de vuist. En moest

er een ambulance aanrukken. Dát had ik niet zien aankomen. Deze gebeurtenis is mij altijd bij gebleven als voorbeeld van hoe snel mensen in elkaars vijand kunnen veranderen.

Nobelprijswinnaar, psycholoog en schrijver Daniel Kahneman heeft het in zijn boek “Ons Feilbare Denken” over het snelle brein en het langzame brein. Het snelle brein is intuïtief, emotioneel en gevoelig voor vooroordelen. Het wordt ook wel het reptielenbrein genoemd. In dat deel zit angst, boosheid, tekort, paniek. Vechten- of vluchten. Je kunt niet meer rustig en helder reageren. Die studenten tijdens het spel zaten daar in, dat is duidelijk. In dit voorbeeld gaat het om een uit de hand gelopen spel, maar dat reptielenbrein zien we helaas op meer plekken. Je hoeft de krant maar open te slaan.

Polarisatie over Gaza, Oekraïne, klimaat, vaccinaties, stikstof, asiel, zwarte piet. Ooit draaiden deze discussies om oplossingen, nu splijten ze gezinnen, klaslokalen, vriendengroepen en hele samenlevingen.

Ik had het net al even over de film *The Wave*⁴, ik weet niet of iemand van u die gezien heeft. Ook daarin wordt dit fenomeen helder gemaakt. In die film vraagt een Amerikaanse jongen aan zijn geschiedenisleraar hoe zo veel Duitsers achter Hitler aan konden lopen. De leraar begint een project, *The Wave*, en dat loopt compleet uit de hand. Het erge is: de film is gebaseerd op een waargebeurd verhaal. Het speelde zich in 1967 af op Cubberly High School in Californië. Wat mij betreft mag bij elke les geschiedenis of maatschappijleer deze film een keer getoond worden. Het gaat misschien geleidelijk, maar je kunt als je kwaad wil hele groepen mensen tegen elkaar opzetten. Zo erg dat ze elkaar gaan haten en overgaan tot geweld.

Zelfs mensen die dachten het niet in zich te hebben lieten het gewoon gebeuren. Dat wordt in de psychologie het bystander-effect⁵ genoemd. Niet het kwaad van enkelen, maar het zwijgen van velen laat onrecht groeien. Filosofe Hannah Arendt⁶ noemde het de banaliteit van het

⁴ Rhue, M. (1981). *The Wave*. Dell Publishing.

⁵ Sanderson, C. (2021). *The Bystander Effect: The psychology of courage and how to be brave*. HarperCollins.

⁶ Arendt, H. (2016). *Eichmann in Jeruzalem: De banaliteit van het kwaad* (R. van den Berg, Vert.). Atlas Contact. (Oorspronkelijk werk gepubliceerd 1963)

kwaad. Het ontstaat niet uit haat, maar uit gewenning, meelopen, niet opstaan.

En het gevaar is vandaag door sociale media en algoritmes groter dan ooit. Historicus Yuval Noah Harari⁷ toont in zijn boek “Nexus” aan dat nog nooit eerder in onze geschiedenis zóveel mensen zó intens met elkaar verbonden zijn geweest Maar tegelijk zó diepgaand van elkaar gescheiden.

Extreme stemmen worden versterkt, algoritmes sluiten ons op in bubbels en bespelen onze zwakke plekken. Sociale media zijn geen neutrale platforms, maar katalysatoren van verdeeldheid.

In een tijd waarin algoritmes polarisatie versnellen en verdiepen, hebben we meer dan ooit leiders nodig die verbinden. Want als politici, media en machtigen bewust groepen tegenover elkaar zetten, ontstaat een samenleving vol angst en wantrouwen.

Geruchten en nepnieuws overschaduw de feiten, nuance verdwijnt, de radicalen bepalen het volume. De geschiedenis laat zien: als de macht kiest voor polarisatie, zijn de gevolgen desastreus.

Voor vertrouwen, voor veiligheid, voor onze vrijheid.

Meer dan ooit hebben we moedige verbinders nodig. Mensen die opstaan voor wat ons bindt en beschermen wat ons lief is. Want alleen samen kunnen we het tij keren.

Polarisatie-expert Bart Brandsma⁸ heeft onderzocht hoe polarisatie werkt: aan de randen staan de pushers: de schreeuwers die de tegenstellingen aanwakkeren. Daarnaast de joiners: de meelopers die zich aansluiten. In het midden staat de grootste groep: het stille midden dat geen kamp kiest en zich niet uitspreekt. Deze groep gebruikt niet het “snelle brein” maar blijft bewust nadenken op basis van feiten en nuance.

⁷ Harari, Y. N. (2024). *Nexus: A brief history of information networks from the Stone Age to AI*. Fern Press.

⁸ Brandsma, B. (2016). *Polarisatie: Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken*. Coutinho.

Juist nu moeten we het stille midden versterken en vergroten. Het stille midden moet zich veilig voelen om zich uit te spreken tegen onrecht, zonder in de verleiding te komen mee te gaan in het kampdenken.

Alleen als het stille midden voldoende weerbaar is, kunnen we de spiraal van polarisatie doorbreken. Dat is onze opdracht. Nu meer dan ooit. We moeten uit onze bubbel durven stappen, ruimte maken voor echte ontmoeting, en het gesprek aangaan. Juist als het schuurt. Want alleen zo blijft onze samenleving weerbaar én menselijk.

Moed om te verbinden

Verbinden wordt door velen gezien als soft. “Thee drinken.” Maar ik heb gezien dat er juist moed nodig is om te kiezen voor verbinding. Verbinden kost energie, levert extra gedoe op. Je krijgt er meestal geen lof voor, geen promotie en geen applaus.

Ik groeide op in een wijk waar weinig vanzelfsprekend was. Mijn middelbare school, het Johan de Witt College, werd in de Haagse volksmond “*het Johan de Zwart*” of “*Joesoef de Bruin*” genoemd, vanwege het hoge percentage scholieren van kleur. Eén leraar liet ons ooit als klas nazeggen: “*Wij kansloze allochtonen zijn niet kansloos, maar kansarm.*”

Waar velen vooral zagen wat er níet mogelijk was, waren degenen die kozen voor verbinding in de meerderheid. Mensen die mijn pad kruisten en mij hebben geleerd dat er, zelfs als alles kansloos lijkt, áltijd een keuze is om te verbinden.

Ik denk bijvoorbeeld aan mijn oma in Marokko, die altijd het eten dat overblijft zorgvuldig bewaart om te geven aan de daklozen.

Aan de bibliothecaresse die de regels opzij schoof door mij als 10-jarige meer boeken mee te geven dan officieel mocht en mij zelfs de volwassen afdeling liet betreden. Omdat ze zag hoe graag ik las.

Aan onze onderbuurvrouw, die pannenkoekmiddagen en playbackshows organiseerde, ondanks buurtgenoten die haar waarschuwden voor “die kinderen”, “je krijgt nog eens een mes tussen je ribben”. Toen onze elektriciteit was afgesloten, trok zij een verlengsnoer naar ons huis waardoor ze letterlijk én figuurlijk een lichtpunt in ons leven werd.

Neem de rector van mijn middelbare school. Zij vertrouwde mij haar kantoor toe zodat ik er na schooltijd kon organiseren. Ze regelde uitstel van betaling toen er geen geld was voor schoolboeken. En nam mij op mijn 16e mee naar het eredoctoraat van Nelson Mandela. Een ontmoeting die mijn blik op rechtvaardigheid voorgoed heeft veranderd.

De leraar Engels die in zijn vrije weekenden basketbaltoernooien organiseerde. Waar veel ouders de tijd of de middelen niet hadden, bracht hij kinderen uit alle hoeken samen op het veld. Sport als universele taal.

De andere leraar Engels, die na het overlijden van onze klasgenoot Mourad op de tafel klom en Engelse poëzie citeerde. Ondanks het ongemak hield hij vol. Hij bleef geloven dat literatuur - Shakespeare, Kipling, Chaucer, Salinger - nieuwe werelden kon openen. Juist voor kinderen die klein gehouden werden.

De muzikleraar die vrije avonden opofferde om ons mee te nemen naar het theater. Waar we voelden wat kunst kan doen: geraakt worden, even uit je eigen wereld stappen en samen iets beleven dat je alleen nooit had gekund.

Professor Schermers. Die niet alleen les gaf vanaf een kathedraal, maar zijn huis openstelde voor studenten, zodat we daar konden leren wat mensenrechten écht betekenen. Zelfs na zijn overlijden schonk hij zijn huis aan de universiteit, zodat toekomstige generaties kunnen blijven leren.

Ik kan hier echt uren doorgaan met voorbeelden van mensen die hebben laten zien dat er, zelfs in kansloze situaties, altijd een keuze is om het verschil te maken.

De rechtsstaat als voorwaarde

Voor verbinding is meer nodig dan goede bedoelingen. Het vereist ook structuren en spelregels die ons beschermen tegen macht, verdeeldheid en willekeur. Precies dáárom is de democratische rechtsstaat zo essentieel. Juist omdat mensen feilbaar zijn. Omdat emoties kunnen oplopen en groepsdruk kan ontsporen. Daarom hebben we een systeem nodig dat de menselijkheid en de gelijkwaardigheid van ieder waarborgt.

Onze democratische rechtsstaat is niet op een achternamiddag op een zolderkamertje bedacht. Ze is het product van eeuwenlange strijd, van rampen, oorlogen en pandemieën. Van mensen die het lef hadden om strepen te trekken en niet toe te geven aan gemakzucht of cynisme. Het is het fundament van onze samenleving. Het zijn onze normen en waarden.

Geen enkel systeem is perfect; geen samenleving is zonder fouten of onrecht. Maar de geschiedenis leert dat juist de inrichting van onze democratische rechtsstaat, met onafhankelijke rechters, een strikte scheiding der machten en stevige checks and balances, de beste waarborg biedt tegen willekeur en het recht van de sterkste.

Montesquieu⁹ vatte het al in 1748 (!) samen in zijn *Trias Politica*: Waar macht ongehinderd kan groeien, ligt misbruik altijd op de loer. De scheiding der machten is een noodzakelijke voorwaarde voor vrijheid.

Daarom zijn duidelijke grenzen tussen wetgever, bestuur en rechtspraak van levensbelang. De wetgevende macht controleert de uitvoerende macht, de uitvoerende macht controleert de wetgevende macht, en de rechtsprekende macht waakt over beiden.

Rechters zijn er niet om de politiek te pleasen, maar om burgers te beschermen tegen willekeur en de waan van de dag.

⁹ Montesquieu, C. de. (2008). *Over de geest van de wetten* (vertaling van het oorspronkelijke werk uit 1748). Boom.

We zien steeds vaker in Nederland hoe dit fundament steeds meer wordt genegeerd. Politici bemoeien zich met lopende rechtszaken, rechters worden weggezet als “het probleem”. Officieren van justitie worden onder druk gezet om als verlengstuk van de politiek te dienen.

In februari luidde de Amsterdamse Togadriehoek de noodklok. Dit is, zolang ik mij kan herinneren, niet eerder voorgekomen. Zij waarschuwen dat zij door de huidige politiek en polarisatie steeds minder goed hun werk kunnen doen¹⁰. Ik citeer: *“Togadragers worden bedreigd en rechterlijke uitspraken worden afgedaan als ‘ook maar een mening’.”* Zij roepen iedereen op om de rechtsstaat te beschermen omdat deze langzaam aan het afbrokkelen is.

Ik wil graag een hardnekkig misverstand uit de weg helpen. Veel mensen denken dat je polariseert als je je uitspreekt tegen fundamenteel onrecht. Dat klopt niet. Polarisatie is het vergroten van tegenstellingen en het wij-zij-denken aanwakkeren. Opkomen voor mensenrechten en gelijkwaardigheid is geen polarisatie. Daarmee trek je juist een duidelijke lijn bij fundamentele waarden. Zodat iedereen kan meedoen.

Strepen trekken

In de afgelopen 20 jaar heb ik in mijn professionele leven vaak een streep móeten trekken. Als officier van justitie, rechter, advocaat en politierechercheur. Altijd ging het om het bewaken van onze rechtsorde. In de rechtszaal, op straat en tegenover de mens. Ongeacht kleur, religie, politieke voorkeur, geaardheid of geslacht. Of het nu ging om levensdelicten, fraude of extremisme. Om rechtzoekende burgers, ambtenaren of bedrijven. Steeds opnieuw probeerde ik recht te doen, met hoofd én hart.

Een jaar geleden trad ik toe tot het kabinet om het verschil te maken voor mensen die zich machteloos voelen tegenover het systeem. De coalitie begon met duidelijke spelregels (de gezamenlijke basislijn). Achteraf gezien bleek dit een papieren werkelijkheid te zijn die door “het

¹⁰De Telegraaf. (z.j.). 'Wij zoeken niet snel publiciteit, maar togadragers worden bedreigd en rechterlijke uitspraken afgedaan als maar een mening'.

hoofd” is bedacht. Het hield onvoldoende rekening met “het hart”. Steeds vaker werden de spelregels overschreden. En steeds weer stond ik voor de keuze om een streep te trekken, maar besloot tóch door te gaan.

Na de geweldsuitpattingen rond Ajax-Maccabi kwamen voor mij teveel fundamentele rode lijnen samen. De politiek mengde zich met lopende strafzaken. Officiëren van justitie (onderdeel van de rechterlijke macht) werden politiek onder druk gezet. Er werd een motie ingediend om de burgemeester te ontslaan. Hele bevolkingsgroepen werden collectief verdacht gemaakt op grond van hun afkomst en religie. Er werd gesproken over hun cultuur, over hun DNA, over deporteren, over denaturaliseren en over ‘mislukte integratie’. In plaats van te de-escaleren, werd olie op het vuur gegooid¹¹. In plaats van te verbinden, werd gepolariseerd. Wij tegen zij.¹²

Als staatssecretaris Toeslagen en Douane was ik niet alleen verantwoordelijk voor financiële compensatie van de ouders. Maar juist ook voor herstel van vertrouwen. Tienduizenden gezinnen zijn getroffen door een kille bureaucratie, rigide regels, ondoorzichtige algoritmes en discriminerend beleid.

Uit verschillende rechterlijke uitspraken¹³ en onderzoeken¹⁴ blijkt duidelijk dat de toeslagenaffaire kon ontstaan doordat mensen met een dubbele nationaliteit of met een andere achtergrond, bewust of onbewust, als verdacht werden aangemerkt. Dat was directe en indirecte discriminatie.

Ik moest mijzelf de vragen stellen: Hoe kon ik, terwijl het mijn verantwoordelijkheid was om juist dát vertrouwen te herstellen, deel blijven uitmaken van een coalitie die opnieuw flirt met dezelfde mechanismen? Hoe kan ik bijdragen aan herstel als ik tegelijk beleid

¹¹ NRC. (z.j.). Politie gepikeerd over kritiek op aanpak gewelddadigheden: ‘Politici moeten dempen in plaats van uitvergroten’.

¹² College voor de Rechten van de Mens. (z.j.). Geweld rond Ajax-Maccabi: laat het recht zijn beloop krijgen en verdraagzaamheid centraal staan.

¹³ Belastingdienst/Toeslagen. (2022). *Vooronderzoek naar de vermeende discriminerende effecten van de werkwijzen van de Belastingdienst/Toeslagen*.

¹⁴ Belastingdienst/Toeslagen. (2020). *Onderzoeksrapport | z2018-22445: De verwerking van de nationaliteit van aanvragers van kinderopvangtoeslag*.

accepteer dat groepen mensen uitsluit en stigmatiseert? En hoe kan ik accepteren dat ‘normen en waarden’ als stok worden gebruikt om “de ander” mee te slaan, terwijl ondertussen de normen en waarden van onze democratische rechtsstaat worden beschadigd?

Wie onrecht ziet, moet het benoemen en proberen te veranderen. Maar als invloed ontbreekt, moet je weigeren het te accepteren. Voor mij betekende dat stoppen. Moreel leiderschap vraagt soms blijven, soms gaan.

Als we werkelijk lessen willen trekken uit de toeslagenaffaire, moeten we het lef hebben om niet alleen financieel te compenseren, maar óók te breken met het denken en doen dat tot die affaire heeft geleid.

Moed moet

Ik wil graag afsluiten met een boodschap van hoop.

Historicus Beatrice de Graaf¹⁵ verwoordde het treffend: “Wij zijn de tijden.” Niet de omstandigheden bepalen wie wij zijn, maar onze bereidheid om steeds opnieuw te kiezen voor verbinding, waardigheid en hoop. Iedereen kan het verschil maken, door grenzen te trekken én bruggen te slaan, juist waar anderen muren bouwen.

Dat vraagt om een ander soort leiderschap, bijvoorbeeld het leiderschap van voormalig premier van Nieuw-Zeeland Jacinda Ardern¹⁶. Geworteld in empathie, moed en het lef om hoopvol te blijven. Zij laat zien: zachtmoedigheid is geen zwakte, maar juist de bron van echte verandering. Verbinding begint altijd bij jezelf.

Als u twijfelt of opstaan zin heeft, denk dan aan Nelson Mandela. Na 27 jaar gevangenschap reikte hij de hand naar zijn tegenstanders en voorkwam hij dat Zuid-Afrika verder verscheurd raakte. Hij legde daarmee de basis voor een samenleving met een van de meest diverse en technologisch gevorderde economieën van Afrika. Vandaag heeft

¹⁵ De Graaf, B. (2024). *Wij zijn de tijden*. Prometheus.

¹⁶ Ardern, J. (2025). *De Nieuwe Macht*. Spectrum.

Zuid-Afrika de grootste economie van het continent. Het laat zien dat groei en verbinding hand in hand kunnen gaan. Zijn voorbeeld toont: vergeving is geen naïviteit, maar de hoogste vorm van kracht.

Kijk ook naar Anton de Kom¹⁷. Ondanks vervolging en verbanning bleef hij staan voor waardigheid en recht. Hij verwoordde:

“Het is mijn overtuiging dat het recht zal zegevieren, dat waarheid en menselijkheid het zullen winnen van angst, haat en onderdrukking.”

De rechtsstaat is het fundament dat ons allen beschermt, ongeacht wie we zijn. Geen kil systeem, maar een belofte dat niemand erbuiten valt en niemand erboven staat.

Zij vraagt om moed, waakzaamheid, en liefde voor het recht én voor de mens.

Moed moet. Juist nu.

Laten we die belofte waarmaken. Laten wij verschil maken. Niet als toeschouwers, maar als moedige verbinders.

Laat het verhaal van onze tijd niet geschreven worden door angst of gemakzucht, maar door moed, menselijkheid, verbinding en rechtvaardigheid.

Want als wij het niet doen, wie dan wel?
En als wij het nu niet doen, wanneer dan?

Dank u wel.

¹⁷ De Kom, A. (2020). *Wij slaven van Suriname*. Atlas Contact. (Oorspronkelijk werk gepubliceerd 1934)